

İNGİLİZ ANAYASA HUKUKU (x)

Yazan: E. W. RIDGES

Çeviren: Asistan Dr. Mukbil H. Özyörük

Muhteva: Birinci Bölüm: ANAYASA HUKUKUNUN MAHİYETİ VE KAYNAKLARI. - 1) **Britanya Anayasası:** Devlet - Eski ve yeni Anayasalar - Yazılı ve yazısız anayasalar - İngiliz Anayasa Hukuku - Anayasa hukukunun kaynakları - Anayasamızın temel taşları - Magna Carta - The Petition of Right, 1628 - The Bill of Rights, 1689 - The Act of Settlement, 1701. 2) **Anayasanın hususiyetleri:** (I) Parlâmentonun üstünlüğü - Üstünlüğün tahakkuku - Parlâmentonun hükümranlığının tesirleri - Parlâmentonun hükümranlığındaki fiili tahditler - (II) Hukukun üstünlüğü - (III) Convention'lar — Tac, Parlâmento ve kabineyi ilgilendiren belli başlı convention'lar - Lordlar ve Avam kamaralarını ilgilendiren convention'lar - Bileşik krallıkla dominyonlar arasındaki münasebetleri ilgilendiren convention'lar - Convention'ların mahiyeti - Convention'ların müheyideleri - (IV) Neticeler

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAYASA HUKUKUNUN MAHİYETİ VE KAYNAKLARI

Kesim 1

Britanya Anayasası

D E V L E T

Devlet, amelî maksatlarla, siyaseten organize edilmiş ve ülkesi içinde muayyen vazifeleri gören bir cemiyettir. Bu vazifeler, hukuk ve nizamın muhafazası, tecavüze karşı müdafaa, bazan müstemlekât imparatorluğunun kontrolü ve son zamanlarda gittikçe daha ziyade görüldüğü gibi refah ve saadetin tahakkuk ve idamesi, vatandaşların eğitim ve sağlığı, ticaret ve sanayi nizamlanması gibi hususları da ihtiva eder. Bu gayelerin icabettirdiği muazzam ve karmaşık teşkilâtın doğru dürüst işleyebilmesi için para ve nizam lâzımdır. O halde, vergi toplama ve kanun yapma, modern bir devletin esas vazifeleridir. Vergiyi toplayabilmek için geniş

(x) Constitutional Law. - G. A. Forrest tarafından yeniden gözden geçirilerek çıkarılan sekizinci tabandan (1950) çevrilmiştir.

bir memurlar kitlesinin elde bulundurulması ve paranın, kanunların tatbikine sarfı da bu sebeptendir. Fakat devlet, halktan mürekkeptir ve fertlerin kendi aralarında olduğu gibi, ferdin devletle olan münasebetlerini tanzim edecek kaideler de mevcut olmalıdır.

Fertler arasındaki münasebetleri tanzim eden kaideler, özel hukukun tamamını teşkil ederler. Mülkiyet hukuku, akitler ve haksız fiiller hukuku, karı koca, evlenme, boşanma ve velâyet hukuku, özel hukukun belli başlı misalleridir. Vatandaşların memurlar tarafından hürriyetinden mahrum edilememesi, ödemek mükellefiyetinde olduğu vergiler ve askerlik mükellefiyeti gibi vatandaşla devletin münasebetlerini düzenliyen kaideler, ferdin noktai nazarından bakılırsa özel hukukun bir bölümü gibi görülür. Fakat bu kaidelere, devletin kendi vatandaşları üzerindeki haklarının bir kısmı olarak bakarsak, o zaman bunlar, kamu hukukunun bir bölümünü teşkil ederler. Lâkin günlük hayatın, ferdi doğrudan doğruya ve şahsen ilgilendiren hâdiseleri dışında, devletin belli başlı organlarının çalışmasını nizamlayan geniş bir kaideler topluluğu mevcuttur. Tac'a, parlâmentoya, kabineye, devlet memurluğuna, yargıcılara ve mahkemelelere müteallik olan kaideler bu hususta birer misaldir. Bu kaideler, bu organlardan her birinin vazife ve selâhiyetlerini tâyin ve bunların birbiriyle olan münasebetlerini tanzim ederler. Bu kaideler, meselâ, Avam Kamarasının kaç üyeden teşekkül edeceği gibi kuruluş meselelerini tanzim ederler; meselâ, bir devlet memurunun salâhiyetleri veya muayyen bir devlet dairesinin vazifeleri gibi fonksiyon meselelerini nizamlarlar veya meselâ, muhtelif devlet organları arasında hangisinin, şeklen dahi olsa, diğerlerine hâkim olacağını, faraza Avam Kamarası ile kabine arasında bir ihtilâf vukuunda bunu kimin, hangi organın halledeceğini belirtirler. Anayasa hukuku, bu münasebetleri düzenliyen hukuk koludur.

Eski ve yeni anayasalar

O halde Anayasa, devletin muhtelif organlarını tanzim eden bir sema, bir nizamdır. Devlet kudretinin tevzi ve istimalini ve bu kudreti istimal eden organların hak ve vazifelerini Anayasa ele alır. Birçok devletlerde, bilhassa Avrupa, Amerika devletlerinde ve Britanya dominyonlarında ve batı modelini takip etmiş olan diğer bazılarında Anayasa (-The Constitution), devletin organizasyonunu ve fonksiyonunu belirten vesika veya vesikalar mânasını ifadeye başlamıştır. Böylece meselâ Birleşik Devletler Anayasası (-The Constitution of the United States), 1787 Filâdelfiya İttihadı kurucuları tarafından meydana getirilen vesikayı ifade eder. Kanada Anayasası 1867 tarihli Britanya Kuzey Amerikası Kanununda (-British North America Act) ve müteakip zeyil ve tadillerinde muhtevi-

dir. 1875 ten 1940 a kadar da, Fransız Anayasası, Üçüncü Napolyon'un düşmesini müteakip 1875 te meydana getirilmiş olan şema demektir. Fakat İngilterede hadiset bu şekilde inkişaf etmemiştir ve kimsenin, Britanya Anayasasının mebdei olarak gösterebileceği bir tarih mevcut değildir. Ortada, gösterebileceğimiz ve "İşte Anayasa" diyebileceğimiz bir vesika da asla mevcut olmamıştır. Mühim Anayasa meselelerini ihtiva eden bazı metinler vardır: Magna Carta, Bill of Rights (-Haklar Lâyihası) ve Act of Settlement (-Taca tevarüs kanunu) bunların en ileri gelen örnekleridir. Anayasa mahiyetinde olan mevzularla cüzi bir surette alâkalı olan veya bu mevzulara dolayısıyla temas eden diğer bazı metinler de vardır. Fakat Anayasamıza müteallik hukukun tamamı, başka membelerde aranmalıdır. O halde Britanya Anayasası tarihi bir inkişaftan, asırların bir muhassalasından ibarettir. İçinde pek çok eskilikler olduğu gibi, yeni şeylerin pek çoğunu da ihtiva eder. Bu Anayasanın her bir organı başka bir tarih noktasında doğmuştur ve her biri kendi menşeinin alâmetlerini taşır. Meselâ Tac, resmî ünvan veya merasime müteallik hususlarda olduğu gibi bizzat mahiyet ve bünyesinde de, Norman ve pre-Norman zamanlardan pek çok şey tevarüs etmiştir. Meclisi hâs'ın (-The Privy Council) tarihi de Sakson'ların Witan ve Normanların curia meclislerine kadar indirilebilir. Parlâmento, ortaçağdaki menşeinin izlerini taşır; bizzat, Lordlar ve Avam Kamaralarından mürekkep olan Houses of Parliament (-Parlâmento Meclisleri) in bu iki bölümünün isimleri dahi ortaçağın malikâne mefhumundan doğmuşlardır. Bu isimler, parlâmentonun, muhtelif mâlikânelerin - rühban, zâdegân ve avam - kral ile müzakere-leri (-parleying) demek olduğu günlerden kalmıştır. Kabine de, 17 ncı asır sonlarındaki politika olaylarından doğmuştur.

Haricen Anayasamızın şekilleri büyük ölçüde değişmemiştir. Fakat Anayasa, politikanın ve iktisadiyatın kuvvetlerini aksettirmek mükellefiyetindedir. Britanya Anayasası da bu kaideye uymuştur. Yalnız talihli olduğumuz cihet şurasıdır ki değişiklikler derece derece vuku bulmuşlar, eski şekiller yeni usullere adapte edilmişler ve haddi zatında siyasi ve iktisadi kuvvetlerde muazzam inkılâplar teşkil eden hareketler, asgarî bir değişiklikle Anayasanın bünyesine uyabilmişlerdir. Meselâ Tüdor'lar derebeyi zâdegânını nihai surette ortadan kaldırdıkları zaman, başardıkları bu inkılâp hamlesini, haddi zatında asırlardan beri mevcut olagelen bir müessesenin, Meclisi Hâs'ın (-Privy Council) ve bunun peykleri olan uzuvların inkişafını temin suretiyle idame ettirebilmişlerdir. Dahilî harp esnasında arazi sahibi ve tüccar asâlet sınıfı, kralı nüfuzları altına aldıkları zaman, ellerine geçirdikleri nüfuz ve kudreti parlâmento içinde ve parlâmento kanaliyle kullanmakla iktifa edebilmişlerdir. Parlâmento ile Tac-

nı haiz buldukları hak ve salâhiyetlerin bağdaştırılması zorluğu bir gün tekrar zuhur edince, kralın nâzırlarının aynı zamanda parlâmentonun da itimadını haiz bulunmalarını mümkün kılacak yeni bir uzuv, kabine, kendiliğinden ve mülâyemetle meydana gelmiştir. Kabine büyük anayasa müesseselerinin sonucusudur.

Biraz daha mantıkla hareket eden, fakat ana'nelerine daha az bağlı her hangi bir millet, bu inkılâpların herhangi birini müteakip, mağlûpların kuvvetlerini galiplerin ellerine teslim eder ve kendisini idare etmek üzere yeni müesseseler vücutte getirebilirdi. Fakat İngilizlerin âdeti ise inkılâpları gaspedilmiş eski hürriyetlerin restore edilışı suretinde mânalandırmaktadır. Netek'im Sekizinci Henry de kiliseyi Tac'a tâbi kılışımı ve bir parlâmento partisi de, Stuart'ların ilga ettikleri hürriyetleri tekrar kuruluşunu, bu şekilde mânalandırmışlardır. Bugünkü durumu ile anayasanızın her temel taşı, eski bir hakkın muayyen bir düzensizliği ortadan kaldıracak tedbirlerle telif edilmiştir ve hiç birinde bir şemaya veya code'a (-mecelle - kanunname) yaklaşan bir vasıf yoktur. Bu suretle, Anayasa Hukukunun bir ucu tarihin içinde, diğer ucu günlük siyasi tatbikattadır.

Yazılı ve yazısız anayasalar

Ekseri memleketlerin yazılı bir anayasası vardır; yâni devletin ve organlarının salâhiyetlerini tesbit ve tâyin ve bazı ahvalde de ferdî hürriyet ve hususî haklar için teminatlar ihtiva eden bir vesika veya vesikalar serisi mevcuttur. Umumiyetle büyük formalitelerle meydana getirilen bu yazılı vesika, 1787 de Amerika'da ve 1789 da Fransa olduğu gibi, ekseriya bir ihtilâl'in veya inkılâbın neticesidir. Buna mukabil Britanya anayasası, herhangi bir yerde resmen kanun şeklinde ısdar edilmemiş olduğu gibi, bu anayasanın temel prensiplerini ihtiva eden herhangi bir vesika da mevcut olmadığından dolayı, yazılı değildir. Asırların akışı içinde inkışaf etmiştir; kaideleri, parca parca olarak kanunlarda, kazaî hukukta, eski tatbikatta ve Tac'ın hükümranlık hakları arasında ve konvensin (-convention) ismini verdiğimiz teâmüllerde bulunur. Dağıniktır: kaidelere, anayasa hukukunun kaynakları ismi verilen muhtelif otoritelerde dağınık olarak rastlanır. Anayasa hukuku ile hukukun diğer herhangi bir kolu arasında tefrik yoktur; teşriî olan kısımlar her iki kol da da aynı şekilde ısdar olunmuştur ve aynı şekilde değiştirilebilir.

Bu durum bazı müellifleri, İngilterede tam ve hakikî mânasiyle anayasa hukuku denilebilecek bir hukukî sahanın mevcudiyetini inkâra sevk etmiştir. Fakat böyle bir noktâ nazar, aynı zamanda, şaşmaz bir kaide gereğince, eşyanın zatı itibariyle bir hukuk tipi ile diğer bir hukuk tipi a-

rasında kesin ve sabit bir tefrikin mevcudiyetini istilzam eder. Gerçekten böyle bir tefrik birçok anayasalarda vardır; meselâ anayasa kanunu ile vaz edilen temel hukukun tâdile uğramaması veya tâdil edilebilecekse dahi hususî ve umumiyetle çetin bir usul ile tâdil edilmesini temin için hususî hükümler konulmuştur. Bu nevi anayasalara bükülmez (-rigid) anayasalar adı verilir ki, bunun zıddı Britanya modeli anayasada olduğu gibi, anayasanın değişmezliğini temin için hususî hükümlerin yokluğu ve anayasa kanununun da diğer herhangi bir kanun gibi değişebilir, yâni bükülebilir (-flexible) oluşu hal'dir. Bu bükülebilir olma keyfiyetidir ki anayasa organlarımızın değişen şartlara ayak uydurmasını ve bu suretle de yeni bir devirde eski şekilleri muhafaza edebilmesini mümkün kılmıştır. Fakat bunun bir mahzuru da, anayasanın işleyişini, anlatılması ve anlaşılması zor bir hale getirmesidir.

İngiliz anayasa hukuku

Anayasa hukuku, esas teşkilâtı mevzu olarak alan hukuk koludur. Maamafih, ilerde de göreceğimiz gibi, burada "hukuk" tâbiri, özel hukukun diğer sahalarda kullanıldığından daha geniş bir mânada kullanılmaktadır. Bu hukuk kolu, devletin bütün fonksiyonlarını inceler. An'anevî tasnife göre, bu fonksiyonlar yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç bölüme ayrılır. Daha ilerde, bu tasnifin pek kesin olmadığını ve tenkitlerden kaçınmadığını da göreceğiz. Anayasa Hukuku ile İdare Hukuku arasındaki münasebeti incelemek epey müşküldür. Dicey, İngilterede herhangi bir idare hukukunun mevcudiyetini inkâr etmiş fakat bu tâbiri tamamen hususî bir mânada kullanarak kullanmıştır. Bu iki hukuk kolu da herhangi bir suretle kodifiye (-tedvin) edilmediği gibi tâyin de edilmemişlerdir. Tamamen mantıklı olmamakla beraber şüphesiz en basit tefriki Maitland yapmış ve şöyle demiştir: "Anayasa Hukuku, fonksiyon'u tanzim eden daha geniş kaideleri ve bünye'yi inceler; fonksiyonun teferruatı İdare Hukukuna bırakılmıştır."

Anayasa hukukunun kaynakları

Anayasa Hukukunun önde gelen kaynakları kanunlar ve kazâî kararlardır. Bunlar en kuvvetli hukukî kaynaklardır; fakat ikinci derecede de anayasa teâmülleri ve - tarihçiler, metinler, siyaset nazariyecileri, devlet adamlarının, siyasîlerin ve memurların biyografileri gibi - anayasa tatbikatı ve usulü için pek mühim malûmat teşkil eden geniş bir literatür mevcuttur.

Mevzuat şüphe yok ki başlı başına bir kaynaktır. Bununla beraber mevzuat koleksiyonları - bazı kanunlar pek büyük bir ehemmiyet arzet-

mekle beraber - anayasa kanunu gibi bir kod ihtiva etmemektedirler. Lâkin gene de, Magna Carta, Bill of Rights, Act of Settlement, 1911 tarihli Parliament Act (-Parlâmento hakkındaki kanun) ve 1931 tarihli Statute of Westminster (Westminster statüsü) bu koleksiyonlarda mevcuttur. Son senelerde, murahhas teşri (-delegated legislation) esasına müsteniden vaki tatbikat, senelik "Statutory Rules and Orders" (-tanzimî kaideler ve emirler) cildini de, teşri anayasa hukukunun ilâve bir kaynağı haline getirmiştir. Kazâî hukuk (-Case law) da mühim bir kaynaktır, zira kazâî kararlarda emsale ittiba doktrini, hukukun diğer kolları gibi anayasa hukukunda da carîdir. 17 inci asır, hâkimlerin anayasamızın gelişmesine en ziyade hizmet ve iştirâk ettikleri devir olmuştur. Verdikleri meşhur kararların bir çoğu, bu eserin daha ileriki bahislerinde incelenecektir. Hâkimler aynı zamanda kanunları tefsirle de mükelleftirler ki, bu da anayasa doktrini için münbit bir kaynak vücade getirmektedir.

Teâmüller (-Conventions) âmme hayatındaki âdetlere, tatbikata ve umumiyetle münasip görülerek iltizam edilmiş olan hareket tarzlarına müesses kaidelerdir. Devletin muhtelif organlarının haiz buldukları salâhiyetlerin, bilhassa takdirî mahiyetteki salâhiyetlerin istimal şekillerine mütedairdirler. Tamamen müdevven (-kodifiye edilmiş - codified) olmadığı için ekseri hususlarda, anayasa hukukumuzun, mücerreden kanunî olan yapılarını, ilâve kaidelerle tamamlamak zarureti vardır. Ağır bir seyri takiben, meselâ, sarîh bir kanun hükmü bulunmayan hallerde Tac'ın, kabinenin Avam kamarasının ve diğer organların nasıl hareket edeceklerine dair bir seri "anlayış" başka bir tâbirle, "zihniyet" tesekkül etmiştir. Bu "anlayış" lar kanun kuvvetini haiz değildir; çünkü ihlâlleri halinde hukukî veya cezâî herhangi bir takibe esas teşkil etmezler. Fakat bunların, dolayısıyla bazı müeyyideleri vardır ki, bir ihlâl keyfiyeti halinde, fail, umumî hayattan atılacağı gibi, meselâ bir kabine de vazifesine devam imkânını bulamaz ve istifa mecburiyetinde kalır. Biz bu "dolayısıyla (yâni endirekt) müeyyideler" i ve bunları meydana getiren sebepleri daha ilerde ele alacağız; lâkin şimdilik şu kadarını söyliyelim ki eğer muayyen bir teâmül (-convention) epey bir zamandanberi sürüp geliyor ve muntazaman bu teâmüle riayet ediliyorsa, bunun ihlâli, hemen mutlaka vahim siyasî veya şahsî neticeler doğurur. Meselenin ruhu, bu kaidelere riayet edilemediği ve âmme hayatına karışan herkesçe de bu kaidelere riayet mecburiyeti vakıası karşısında, bunlara niçin riayet edildiği hakkındaki mütalâa ve mülâhazaların yeri yoktur.

Literatür şeklindeki kaynakların ehemmiyeti iki türlüdür. Evvelâ,

bunlar, ikna edici bir otorite'den doğmuşlardır. Tanınmış bir mütehasssın noktai nazarı, bir hâkimin veya Tac'ın, hükümet makamlarının veya parlâmentonun müşavirleri olanların indinde ağır basar. Saniyen, bugünkü tatbikatın şekillendirilmesinde "emsal" lerin büyük bir rolü vardır ve bugünün en iyi rehberi, aynı vaziyetlerde dün ne vukua gelmiş olduğunu bilmektir. Bu durumda hatırlamalar, biyografiler ve muhaberat, malûmat edinmek için birer madendir.

ANAYASAMIZIN TEMEL TAŞLARI

Burada belli başlı eski metinlerin bazılarını incelemek istiyoruz. Nisbeten yeni olanları, ilerde inceliyeceğiz.

Magna Carta :

Sadakati reddederek, arzu ve ihtiyaçlarının hallini bilfiil temin için silâha sarılan baronlar 15 Haziran 1215 te Runnymede'de Kral John ile karşılaştılar ve ona, istedikleri tâvizlerin ana hatlarını ihtiva eden maddelerden mürekkep bir metin tevdi ettiler. Kral, maddelerde zikredilen şeraiti kabul ile o gün, o şeraiti muhtevi bulunan Büyük Ferman'ı (-The Great Charter) tatbika başladı. Altıncı Henry'nin devri saltanatına kadar, Büyük Ferman 37 defa yenilenmiştir.

Ferman'ın belli başlı hükümleri şu şekildedir :

- (1) Varisler, teâmülf relief (1) i ödemek suretiyle mülkiyeti iktisap edeceklerdir. Küçükler ise, rüştlerini isbatı müteakip relief veya fine (2) ödemiyeceklerdir. Velâyet ve evlenme müesseseleri tanzim edilmiştir. Mutavassıt derebeyleri, vasallardan sadece mutad olan yardımları tahsil edebileceklerdir.
- (2) Kâfi miktarda menkul varsa, borca mukabil arazi istirdat edilemiyecektir.
- (3) Londra Sitesi (-The City of London) eski teâmül ve hürriyetlerinden istifade edecektir.
- (4) Memleketin umumî muvafakati olmaksızın hiçbir para veya sair yardım tahakkuk ettirilmeyecektir. Kral için fidye-i necat (kur-

(1) Feodal hukukta, derebeyine (lorda) ait bir araziye elinde bulunduran mutasarrıfın (vasalın) arazinin mülkiyetini iktisap için lorda ödediği meblâğa relief (riliyf) denilirdi. M. Ö.

(2) Fine (fayn), mâlikânenin hukuki durumunda vaki bir değişiklik dolayısıyla mutasarrıfın derebeyine ödediği meblâğdı. M. Ö.

tuluş parası) oğluna şövalyeliğin tevcihi masrafları ve en büyük kızına çeyiz temini gibi üç teâmüli yardım bundan hariçtir.

- (5) Memleketin umumî muvafakatini istihsal ile para veya diğer nevi bir yardımın tahakkuku için şu şahıslar toplantıya çağırılacaktır : 1) Başpiskoposlar, piskoposlar, manastır reisi papazlar, earl (-örl = kont) ler ve büyük baronlar şahsî dâvetiye ile; 2) diğer bütün capite (3) mutasarrıflar, sheriff'e (4) gönderilecek umumî bir dâvetiye ile.
- (6) Common Pleas mahkemesi (5) Kral alayını takip etmiyecek, fakat muayyen bir mahalde içtima aktedecektir.
- (7) Para cezaları, suçun vehametiyle mütenasiben tanzim edilecek ve kontlar ve baronlar, ancak emsallerinin hükmü ile para cezasına çarptırılacaklardır.
- (8) Hiç bir sheriff, constable (6) veya coroner (7) veya tac'ın herhangi bir memuru, devlet tarafından açılan dâvalarda hüküm vermiyecek ve bu dâvalara sadece Kral hâkimleri bakacaklardır.
- (9) Hiçbir hür insan, emsallerinin hukuken muteber bir kararı veya memlekette cari hukuk esaslarınca bir zaruret mevcut olmadıkça, tevkif, hapis ve mülkünden mahrum, kanun dışı sürgün veya mahv edilemiyecek, herhangi bir takibe maruz bırakılmıyacaktır.
- (10) Adalet kimseye satılmayacak, kimseden inkâr edilmeyecek ve geciktirilmeyecektir.
- (11) Teâmüli ayakbastı parasını ödemek mükellefiyeti dışında, tüccarlar memlekete girip çıkmakta serbest olacaklardır.
- (12) Hâkimler, constable'lar, sheriff'ler ve Tac'ın diğer memurları, ancak hukuk bilgisini haiz yüksek şahıslardan tâyin edilecektir.

(3) Tenants in capite, feodal rejimde bir araziye doğrudan doğruya en büyük derebeyinden, yani kraldan devralmış olan mutasarrıflar demektir. M. Ö.

(4) Sheriff; eskiden her kontlukta Tac'ı temsil etmekte olan devlet memuru idi. Başlıca vazifesi, seçimlere nezaret ve ilâmları infazı. M. Ö.

(5) Common Pleas, baş hâkimlerden birinin riyasetinde toplanan üç eski Common Law mahkemesinden biridir. Vazifesi tebaa arasındaki hukuk dâvalarına bakmaktı. Nihai olarak 1880 de ilga edilmiştir. M. Ö.

(6) Polis memuru demektir. Eski devirlerde köylerin emniyet ve asayişinden mesul memura da bu isim verilirdi. M. Ö.

(7) Bugün, şüpheli mahiyetteki ölümlerle, cezaevlerindeki ölümlerle tahkikle mükellef bir nevi sorgu yarıcıdır. Eskiden Sheriff'e vekâlet eder ve Tac aleyhindeki suçları takip eylerdi. M. Ö.

- (13) Şimdiye kadar Kral John tarafından orman ve av sahası hudutları içine alınan arazi, bu hudutların dışına çıkarılacak ve orman kanunları islah edilecektir.
- (14) Yirmi beş baron, milletin mümessili olarak seçilecek ve kral bunlara, ferman hükümlerinin yerine getirilip getirilmediğini kontrol imkânını tanyacaktır.

Bu hiç şüphesiz tatbik kabiliyetinden mahrum ve siyasî olgunluk noksanına delil teşkil eden bir hükümdür. Fakat feodal monarşinin mukavelevî olan mahiyetine kuvvetli bir delil ve hattâ kralın dahi, hukuken vaz edilmiş taahhütlere riayeti mükellefiyetini gösteren esaslı bir beyandır.

The Petition of Right, 1628

Tebaanın hürriyetlerini teminat altına alan muhtelif metinleri ve bu metinlerin, mevcut şikâyetlere sebep olan ihlallerini, suçluların örfî idare hukuku hükümleri içerisinde muhakemesi için komisyonlar teşkili zaruretini zikrettikten sonra, Petition of Right (8) kemali hürmetle kraldan şu hususları rica etmektedir :

- (1) Hiç kimse parlâmento tarafından ısdar edilen bir kanunla belirlenmiş umumî muvafakat mevcut olmaksızın her hangi bir hediye, ödünç, iane veya vergi vermeğe zorlanmamalıdır.
- (2) Memleket hukukunda ve Büyük Ferman'da belirtilmiş olan usule mugayir olarak, hiç kimse, müdafaası dinlenilmeksizin hayattan veya bir uzuvdan mahrumiyete veya hapis veya tevkife mahkûm edilmemelidir.
- (3) Kara ve deniz askerleri bundan böyle hususî şahıslara işe ve ibate ettirilmemelidir.
- (4) Harp zamanlarında ordularca yapıldığı gibi harp hukukuna göre muhakeme yapacak komisyonlar kurularak, vatandaşlar bu şekilde muhakeme edilmemelidir.

Bu petition'a (-dilekçeye), kral. "Soit droit fait comme il est desire" cevabını verdi (9).

(8) Petition of Rights, dilimize Haklar Dilekçesi olarak çevrilmektedir. M. Ö.

(9) Kral el'an kanunları, norman fransuzcası olan iki formül ilâvesiyle tasdik eder. Umumiyetle şekli mânadaki kanunlara "Soit fait comme il est desire" (Mucibince hareket olunsun) ve maddi mânada olanlara da "Le roy le veult" (Kralın arzusu budur) ibareleri konulur. M. Ö.

The Bill of Rights, 1689

Bill of Rights (10) İkinci James'in vatandaş hürriyetlerini nasıl muhtelif şekillerde ihlâl ettiğini ve kendisinin tahttan feragatiyle taht münhal olup, Oranj prensinin, umumiyetle parlâmentoya seçilebilir olan halk mümessillerini mektupla dâvet ederek Westminster'de buluşmağa ve içtima aktine çağırıldığını hikâye ettikten sonra, şu şekilde devam etmektedir :

- (1) Kanunları veya kanunların icrasını, parlâmentonun muvafakati olmaksızın kralî hukuka müsteniden durdurmak hususunda mevcudiyeti iddia edilen selâhiyet meşrû değildir.
- (2) Kanunlar veya kanunların icrası üzerinde mevcudiyeti iddia ve şimdiye kadar da bu suretle kabul ve icra edilmiş olan tasarruf salâhiyeti meşru değildir.
- (3) Ruhânî ihtilâflar mahkemesi veya diğer bütün bu nevi mahkemeler ve komisyonlar tesisi için ısdar edilen emirler gayrî kanunî ve muzirdir.
- (4) Parlâmentonun muvafakati olmaksızın veya muvafakat edilenden daha fazla bir müddet için veya bu yolun haricinde, Tac tarafından hukuk-u hükümrânîye müsteniden vergi tahsili gayrî kanunîdir.
- (6) Parlâmentonun müsaadesi olmaksızın sulh zamanında memlekette daimî ordu toplamak veya bulundurmak gayrî kanunîdir.
- (7) Kanunun müsaadesi dahilinde, protestan tebaalar nefislerini müdafaa için silâh taşıyabilmelidir.
- (8) Parlâmento üyelerinin seçimi serbest olmalıdır.
- (9) Parlâmentodaki söz ve hareket serbestisinden doğan ihtilâflar dolayısıyla parlâmentonun dışında hiçbir yer ve mahkemede takibat ve tahkikat yapılamamalıdır.
- (10) Kefaletle tahliyede lüzumundan fazla kefalet istenilmemeli, lüzumundan yüksek para cezası hükmolunmamalı, zâlimane ve görülmemiş cezalar yükletilmemelidir.
- (11) Jüri üyesi olacakların listeleri kanun dairesinde evvelden hazırlanmalı ve bu suretle bunlar seçilmeli ve ihanet suçlarının muhakemesinde bu üyeler freeholder (11) olmalıdırlar.

(10) Bill of Rights, Haklar lâyihası olarak da çevrilebilir. (M. Ö.)

(11) Feodal mülkiyet rejiminde, elindeki araziye, lorda karşı hürriyetini haleldar etmiyecek hizmetler ifası mukabilinde tasarruf edenlere freeholder denilirdi. M. Ö.

- (12) Mahkûmiyetten evvel hususî şahısların her türlü bağış, para cezası vaadi ve haktan feragatleri gayri kanunî ve bâtıktır.
- (13) Her türlü yolsuzlukların izalesi ve kanunların tâdili, kuvvetlendirilmesi ve muhafazası için parlamento sık sık toplanmalıdır (12).

Kanun, daha sonra tacı William ve Mary of Orange'a müştereken ve kaydı hayat şartıyla veriyordu. Sağ kalan eş tacı taşımakta devam edecekti. Lâkin, müşterek hayatları esnasında kralî salâhiyetler Orange prensine ait olacak ve yalnız onun tarafından istimal edilecekti. Kanuna göre tac, William ve Mary'den sonra 1) Mary'nin mirasçılarına, 2) Danimarka prensesi Anne'a ve mirasçılarına, 3) Orange prensi William'ın mirasçılarına intikal edecekti. Bu intikaller, şu hükümlere tâbi tutulmuştu:

- (1) Katolik mezhebinden olan veya bir katolikle evlenen kimse, taca tevarüs temellük veya tasarruftan mahrum edilecektir.
- (2) Her kral ve kraliçe transubstantiation (13) a ve Roma kilisesinin 30 Car. 2, st. 2. c. 1 statüsünde (14) yazılı bazı doktrinlerine karşı bir beyanname tanzim, imza veya teyiden tekrar edecektir.
- (3) Non obstante (15) suretiyle bundan böyle herhangi bir kanuna veya herhangi bir kanunun bir kısmına muhalif hareket edebilmek müsaadesi verilemeyecektir. Kanunen dermiş edilen haller bundan müstesnadır.

The Act of Settlement, 1701

1701 senesinde Mary ölmüştü; Üçüncü William d aölüm halinde bulunuyordu. Danimarka prensesi Anne ise çocuk doğuracak yaşı geçmiş ve bütün çocukları da ölmüş bulunduğundan Bill of Rights'ta tacın intikal isti-

(12) Charles II parlamento 1681 de alelacele dağıttı ve bir daha parlamento açtırmadı. James II de parlamento 1685 de muvakkaten ve 1687 de, gayet müti olmasına rağmen dinî meselelerde şüpheli ve mütereddit hareketleri dolayısıyla tamamen feshetti.

(13) Eucharist âyini sırasında şarapla ekmeğin İsa'nın etiyle kanuna tahavvülünü kabul eden nazariye ki protestan kilisesince reddedilmektedir. (M. Ö.)

(14) Charles II'nin 30 uncu saltanat yılındaki parlamento içtimalının ilk kanunu. Yıl 1678. Victoria devrinden önceki İngiliz kanunlarına numara veya isim verilmez, hükümdarın saltanat yılına göre muayyen bir formülle kanun ifade edilirdi. Bu hususta bk: Ed. Jenks, İngiliz hukuku hakkında genel bilgiler (The Book of English Law), Çev: Dr. Mukbil Özyörük, Ankara Huk. Fak. Derg. C. VII, sayı 1-2, sf. 40.

(15) Tac, bir kimseye, muayyen bir kanunun hilâfına hareket edebilmek müsaadesini verebilirdi. Non obstante "rağmen" mânasına gelir. M. Ö.

kametlerine konulan tahditleri, Üçüncü William'ın ve Anne of Denmark'ın da ölümlerinden sonra tacın intikalini temin edebilmek için, daha ziyade genişletmek zaruret halini aldı. Nitekim bilâhare bu ikisinin ölümü üzerine vaziyet, düşünüldüğü şekilde tahakkuk etti.

Binaenaleyh Act of Settlement'e (-Tacı tevarüs kanunu) konulan hükümle, Prenses Anne of Denmark'ın ve Üçüncü William'ın fûruu mevcut olmaması halinde, dul Hanover düşesi ve seçmeni ve Birinci James'in kızı olan Bohemya kraliçesi prenses Elisabeth'in kızı prenses Sophia, protestan vârisler arasından ilki ve imparatorluk tacına, İngiltere, Fransa ve İrlânda krallıkları âsâletine, taca ait bütün dominyon ve arazilerle birlikte namzet olarak kabul ediyordu. Bundan sonra tac, prenses Sophia'nın vârislerine intikal edecekti. Bu istikamet şu hükümlere tâbi tutulmuştu :

- (1) Bu kanunla tacı tevarüs eden herhangi bir şahıs Roma katoliği olduğu veya katolik bir kimse ile evlendiği takdirde Bill of Rights'ta zikredilen ehliyetsizliklerle malûl tutulacaktır.
- (2) Tacı tevarüs eden şahıslar, 1689 tarihli Cülûs Yemini kanununa göre yemin edecekler ve Bill of Rights'ta gösterildiği veçhile transubstantiation aleyhindeki beyannameyi imza ve tekrar eyleyeceklerdir.
- (3) Tacı tevarüs eden şahıslar, İngiltere kilisesiyle birleşecekler ve onu kabul edeceklerdir.
- (4) Tac bu memleketin yerlisi olmayan bir kimseye intikal ettiği takdirde, bu millet, İngiltere Tacına ait olmayan herhangi bir dominyon veya arazi yüzünden harbe girmeğe zorlanmamalıdır.
- (5) İngiliz ana babadan doğmuş olanlar müstesna, Birleşik Krallık dışında doğan herhangi bir şahıs, İngiliz vatandaşlığını ister adî isterse fevkalâde telsik suretiyle iktisap etmiş bulunsun. Meclis-i Hâs'ta veya parlâmentoda üye olamayacağı gibi itimad icabettiren askerî veya mülkî herhangi bir mevki ve memuriyet alamaz ve kendisine doğrudan doğruya tac tarafından arazi hibe edilemeyeceği gibi onun namına vekâleten başkasına da hibe edilemez.
- (6) Mührü hâs ile bahşedilen herhangi bir af, parlâmentonun Avam kamarasında impeachment'e karşı defi olarak dermeyan edilemez (16).

(16) Bir şahıs (umumiyyetle bir nazır) hakkında parlamento usûlü muhakemesi. Buna göre, şahsı Avam Kamarası itham ve Lortlar kamarası da muhâkeme eder. M. Ö.

- (7) Hâkimlerin vazifeleri "quamdiu se bene gesserint" (17) olacak ve ücretleri tâyin ve tesbit edilecektir. Fakat parlâmentonun her iki kamarasının da teklifi üzerine hâkimlerin azli hukuken caizdir.

KESİM II

ANAYASANIN HUSUSİYETLERİ

(1) PARLÂMENTONUN ÜSTÜNLÜĞÜ

Üstünlüğün tahakkuku

Parlâmentonun egemenliği, anayasamızın belki de en bâriz vasfıdır. Bunun kısaca mânası, parlâmentonun kanunen yapamayacağı hiçbir şey yoktur, demektir. Anayasa kanunu ile diğer herhangi bir kanun arasında hiçbir fark yoktur ve parlâmento, istediği zaman anayasayı değiştirebilir. Parlâmentonun teşriî selâhiyetlerinin ifasını takyit eden hiçbir hukukî kayıt yoktur; binaenaleyh parlâmento, hukuken, rakipsizdir. Federal memleketlerle olan fark burada göze çarpar: onlarda mahkemeler, mevzuatın intra veya ultra vires (18) olup olmadığına hükmedebilirler. Parlâmentonun bu egemenliği zamanla teessüs etmiştir. Fakat esasta bir teori olarak mevcuttur. Zira parlâmento politik bakımdan muhtelif takyitlere tâbidir; ancak parti sistemi ve mevcut teâmüller (-convention) sayesinde çalışabilir. Kuvvetler ayrımı nazariyesine yer verilmemiştir.

Ortaçağ sonlarına doğru hâkimler, kanunların, Meclis-i hâsta kral tarafından ısdar edilen emirnamelerden (-ordinances) daha önde geldiğini gittikçe artan bir ölçüde kabule başlamışlardır. Lâkin Birinci James'in saltanatına gelinceye kadar emirname yolu ile teşri usûlü henüz tarihe gömülmemiştir. Filhakıka Sekizinci Henry, 1539 da çıkarılan bir kanunla, kanun kuvvetini haiz beyannameler (-proclamations) ısdarı salâhiyetini almıştı. Fakat 1547 de bu salâhiyet reffedildi. Bununla beraber Birinci James de, fiilen bütün seleflerinin yaptığı gibi muhtelif beyannameler neşretti. 1611 de Coke (19) ve diğer hâkimler, daima Beyannameler İçtihadı (-The Case of Proclamations) diye anılmış olan olağanüstü bir karar vererek ih-

(17) İyi halin devamınca, demektir. Birçok yüksek memuriyetlerin ve hâkimliklerin tevcihinde bu kayıt zikredilir. Bu suretle bu memur veya hâkim, vazife ve salâhiyetini suiistimal etmediği müddetçe lâyenâzildir. M. Ö.

(18) İntra vires, salâhiyet dahili ve Ultra vires de salâhiyet dışı demektir. (M. Ö.)

(19) Edward Coke (1552 - 1634). İngilterenin en büyük hâkimlerinden ve İngiliz hukuku tarihinin en mühim şahsiyetlerinden biridir. M. Ö.

tarlar ve ihtar mahiyetinde beyannameler neşri hakkını kabul etmekle beraber, beyanname suretiyle teşri hususundaki hükümdarlık hukukunu cesaretle baltadılar. Kısaca ifade ettikleri nokta şuydu: Bir beyanname ile yeni bir suç yaratılamaz ve memleketin mer'i hukuku tâdil edilemez. Common Law taraftarları için büyük bir zafer teşkil eden bu fikir, 1688 e kadar tam bir rağbet görmedi (20). Tac'ın, kanunları icradan alıkoymak veya kanunlara karşı muafiyet bahşetmek hususundaki eski hakkı mevcuttur. Ortaçağda kanun, şekil itibariyle, bir ferağ, bir hibeyi andırır ve ekseriya kanuna bazı hakların krala ferağı nazariyle bakıldığı için, kral da parlâmentonun kendisine ferağ ettiği kanunu icradan tehir veya kanuna karşı muafiyet bahşı hakkına sahip olduğunu iddia ederdi. Tehir hakkı, muayyen bir kanunun cari olmayacağını bildiren bir beyanname isdâriyle kullanılırdı. Bu suretle kanunun hükümleri, gayri muayyen bir müddet için yürürlükten kalkmış olurdu. İkinci James, bu salâhiyetini, katolik aleyhtarı kanunların birçoğunu yürürlükten alıkoymak için kullanmış ve bu husustaki gayretleri Müsamaha Beyannamesi (-Declaration of Indulgence) ile azamî haddini bularak, patlak verişinden kısa bir müddet önce kaçmak mecburiyetinde kaldığı ihtilâli tâcil eden hareketlerden biri olmuştur. Muafiyet tevcihi salâhiyeti ise, mahiyeti itibariyle nisbeten mahdut ve muayyen bir kanunun icabatı karşısında, muayyen bir şahsı bundan müstesna kılmağa matuftu.

Bir tekel işine dair olan Thomas v. Sorrel (21) dâvasında ve Test Act'a (22) göre icabeden şeraiti haiz olmadığı halde orduda bir vazife deruhte etmesine müsaade olunan bir katolik dolayısıyla çıkan Godden v. Hales dâvasında, tacın muafiyet tevcihi salâhiyeti kabul ve teyid edilmişti. Bill of Rights, tacın, kanunların icrasını tehir hakkını tamamen kaldırmış ve muafiyet tevcihi hakkını da büyük bir nisbette tahdit etmiştir. Fîilen de bu son salâhiyet, o tarihtenberi hiç kullanılmamıştır.

Bill of Rights, tac için veya tac tarafından vergi tahsil edilemeyeceği hükmünü koymakla parlâmentonun malî sahadaki üstünlüğünü de teminat altına aldı. Bu suretle, tac'ın vergi hakkına mâlik bulunduğu hususun-

(20) Fetih veya devlete terk edilmiş arazi hakkında, Tac'ın teşri salâhiyeti el'an mevcuttur.

(21) İngiliz hukukunda mahkeme kararları tarafların isimleriyle anılır. İki isim arasında görülen (v) harfi, lâtince (versus) ün kısaltılmış şeklidir ki "karşı" demektir. Bununla beraber, hukuk dâvalarında versüs okunan bu (v) harfi, ceza dâvalarında (against) olarak okunur. M. Ö.

(22) Test Act, yüksek bir devlet memuriyetine tâyin edilen her şahsın, katoliklik aleyhinde ve protestanlık icabınca bazı yeminler ve beyanlarda bulunmasını âmir bir kanundu. 1829 da ilga edilmiştir. M. Ö.

da mevcut kararları da bozmuş oldu. 17 inci asrın sonunda parlamento, malf kuvvetle beraber kanun yapma sahasındaki hakkı da eline geçirmişti. Teşri hakkı bizatihi parlamentoya aittir. Kamaralardan birinin kanun metni'ne dercedilmemiş olan bir kararı, hukuku tâdile kâfi değildir. Bundan dolayı, Stockdale v. Hansard dâvasında, Avam kamarasının kendi emriyle neşredilen matbua lehinâ imtiyaz bahşetmek hususundaki kararının teşrii bir mahiyeti olmadığına hükmedilmiş ve Bowles v. Bank of England dâvasında da bütçe kanununa konulmak üzere Avam kamarasınca ittihaz edilen kararlara müsteniden vergi alınmasının, kanun lâyihası diğer meclisten de geçerek kralın tasdikine iktiran etmedikçe hiçbir kıymeti olamayacağı sebeple, gayri kanunî olduğu şeklinde karar verilmiştir. Fakat bir kanun, mevzuat mecmuasına girer girmez, ona riayet edilmelidir. Eski müellifler, mantık ve ahlâka veya tabii hukuka mugayir olan bir kanunun bâtil sayılması icabedeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu iddia, ortaçağın büyük tabii hukuk nazariyelerini aksettirmektedir. Her ne kadar Coke ve Blackstone, eserlerinde bu nazariyeye müsaait bir yer yermişlerse de, fiiliyatta, bir kanunun tabii hukuka uygun olması icabedeceği mefhumu, çoktan kıymetini kaybetmişti. Aynı şekilde, devletler hukukuna aykırı bir kanunun da bâtil olduğu iddia edilmişti; fakat bu iddia da gözden düşmüştür. Mahkemeler, şüphe yok ki, devletler hukukuna büyük ehemmiyet atfederler; bir kanunu, başka suretle telif ve tanzim etmek mümkünse, elbette devletler hukukuna aykırı bir şekilde kaleme almamalıdır. Bununla beraber, kanun hükümlerinin sarahat arzettiği hallerde, netice, kanunda güdülen maksada göre devletler hukukuna aykırı düşecek olsa bile, bu hükümlerin tatbiki zarurîdir.

Parlâmentonun hükümranlığının tesirleri

Parlâmentonun hükümranlığı (-sovereignty or omnipotence) demek devlet içinde parlamento en yüksek kudrettir, demektir. Otoritesini kısacak veya atlayıp geçecek rakipler yoktur; parlâmentonun hukukî kudreti hudutsuzdur. Böylece parlamento, sadece Britanya ülkeleri için değil, fakat dünyanın herhangi bir tarafındaki Britanya tebaaları için de hukuk vaz edebilir. Her ne kadar tatbiki normal birşey değilse de, bir Britanya kanunu. Britanya ülkelerinin dışındaki yabancılara da uygulanabilir.

Aynı suretle parlamento, icra edildikleri zamanda gayri kanunî olan hareketleri kanunleştirebilecek ve ilgilileri bu nevi gayrikanunlukların neticelerinden kurtaracak şekilde, mâkable şâmil kanunlarla, tazminat kanunları çıkarabilir. Gerçi bu nevi mevzuat enderdir; lâkin bizatihi mevcudiyetleri, parlâmentonun haiz bulunduğu iktidarın genişliğini gösterir.

Parlâmentonun üstünlüğünü gösteren misaller arasında Kiliseyi Sekizinci Henry'ye tâbi kılan üstünlük kanunu (-Act of Supremacy) ve Tebaiyet kanunu (-Act of Submission), Tac'ın intikal şeklini değiştiren (ve bilâhare 1937 tarihli "Sa Majeste'nin feragati kanunu" ile tâdile uğrayan) 1701 tarihli Act of Settlement ve Edinburg ve Dublin'de toplanmakta olan parlâmentoları ilga ederek İskoçyayı ve İrlandayı İngiltereyle birleştiren kanunlar zikredilebilir. Hattâ, parlâmentonun bizzat kendi seçim dönemini uzatmak için çıkarmış olduğu kanunlar en güzel misallerdir. 1715 te kabul edilen Septennial Act. (-Yediyıl kanunu), 1694 de çıkarılmış olup parlâmentonun bir seçim dönemini üç yıl olarak tesbit etmiş bulunan Triennial Act'i (-Üçyıl kanunu) ilga etmiş ve seçim dönemini 7 sene olarak belirtmiştir. 1911 tarihli Parliament Act, bu dönemi 5 yıla indirmiş ve bizzat bu kanunu çıkaran parlâmento, kendi kendisini 1916 da temdit etmiştir. 1935 te seçilen parlâmento, normal olarak 1940 da feshedilmek lâzımgelirken, kendi dönemini 1945 haziranına kadar uzatmıştır. Kanunun bu geniş tesirleri karşısında, mahkemeler, bir kanunun tatbik sahasını tefsir yoluyla tesir altına alabilmek hususunda ancak mahdut bir salâhiyete sahiptirler. Kanun hükümleri sarîh olduğu takdirde, ortaya çıkabilecek hiçbir problem yoktur ve mahkemeler kanunu ancak tatbikle mükelleftirler. Fakat müphem veya lâstikli ibareler karşısında mahkemeler, kendilerine yardımcı bir seri düstûr, yahut da karine tesbit etmişlerdir ki bunlardaki temel faraziye, bir kanunla, common law'un tamamen müstakar ve muteber bir kaidesi değiştirilmek istendiği takdirde, bu hususta sarîh ve vazih bir hüküm sevk edilmesinin zarurî bulunduğudur. Bu sebepledir ki Chester v. Bateson dâvasında bir vatandaşı, mahkemeye müracaat gibi kendisine common law'ca tanınmış bir haktan mahrum edebilmek için sarîh bir kanun hükmü zarurî olduğuna ve bu hakkın, Ülkenin Müdafaası kanunları (-Defence of the Realm Acts) nda mevcut bazı salâhiyetlerin arızî bir neticesi olarak ziyaa uğratılmıyacağına karar verilmiştir. Aynı esasa göre, Nairn v. University of St. Andrews dâvasında, İskoç Üniversitelerine kadınlara da diploma verebilmek müsaadesini bahşeden bir kanunun, bu duruma müsteniden kadın mezunlara, parlamento seçiminde Üniversite seçim bölgesi içinde oy kullanma hakkını da tanımış sayılmıyacağına hükmedilmiştir.

Bir parlâmento, halefi olacak olan parlâmentoyu bağlayamaz. Bu kaide de, parlâmentonun hükümranlığına konulmuş esaslı bir tahdittir. Bunun en göze çarpan misali, 1800 tarihli, İrlânda ile İttihat kanunudur. Bu kanuna göre, İrlânda Kilisesinin şekli ve doktrini, "ilelebet", kanunun yürürlüğe girmesinden evvelki durumu muhafaza edecekti. Fakat 1869

da Kilise ile Devlet ayrıldı ve 1800 tarihli kanunun temel prensip olarak koyduğu esas ilga edildi.

Mahkemelerimiz bu kaideyi, yakın zamanlarda bir kere daha teyit ettiler. 1919 tarihli kamulaştırma kanununun, ileride çıkarılacak herhangi bir kanuna göre yapılacak kamulaştırmalarda değer pahanın ne suretle tesbit edileceğine dair koyduğu usûllerin, daha sonraki bir kanunda değer pahanın tesbiti hususunda farklı bir usûl mevcut bulunduğu takdirde cari olamayacağına karar verildi. Mesele 1925 tarihli Mesken kanunundaki değer paha usûllerinden tahaddüs etti ve bu kanundaki usûller, parlamento tarafından altı sene önce kabul edilmiş bulunan 1919 tarihli kanundaki etraflı hükümlerin yerine cari oldu. 1931 tarihli Westminster statüsü de, 4 üncü bölümünde, ilerki parlâmentoları bağlayıcı hükümleri ihtiva etmektedir. Bu hükümlere göre, bundan böyle, Britanya parlâmentosunun hiçbir kanunu, hiç bir dominyona, bizzat bu dominyonca sarîh surette talep edilmedikçe ve kanuna muvafakat edilmedikçe, kabili tatbik olamayacaktır. Statünün bu bölümü, esasen senelerden beri teessüs etmiş bulunan bir durumu resmen kabul etmektedir ve politik bakımdan, herhangi bir parlâmentonun bu hükmü ilgaya teşebbüs edeceği düşünülemez. Fakat nazariyatta bu mümkündür. Nitekim Lord Sankey de, British Coal Corporation v. The King davasındaki mütalâasında meselenin hakikatini pek güzel ifade etmiştir. Lord Sankey diyor ki:

“Mücerret hukuk bakımından, İmparatorluk parlâmentosu, Statünün 4 üncü bölümünü ilga edebilir veya nazara almayabilir. Lâkin bu, işin nazariyesidir ve hakikatlerle alâkası yoktur.”

Parlâmentonun hükümlerindeki fiili tahditler

Parlâmento, hukuken hükümler olmakla beraber, salâhiyetlerinde pek çok siyasî tahditler mevcuttur. Bu tahditlerin en ağırı ihtilâl korkusu ve ondan daha hafifi de muayyen kanunlara mukavemet hareketleridir. 1902 tarihli Eğitim kanunu, bazı Gal'li kilise muhaliflerinin şiddetli mukavemet göstermelerine ve senelerce eğitim vergisini vermemelelerine sebep olan müteaddit hükümleri ihtiva ediyordu. 1930 sıralarında da çiftçiler arasında Aşâr kanununa karşı tertipli bir muhalefet ve mukavemet başgösterdi; bazı hallerde verginin tahsili için mal müsaderesine kadar gitmek lâzımgeldi. Fakat bir kanun lâyhası parlamento tarafından kabul edildikten sonra, umumiyetle hukuka hürmet insiyakı galibe çalmakta ve mukavemet hâdiseleri pek ender olmaktadır. Parlâmentonun iktidarında diğer bir sınır daha vardır ki bu “dahilî” dir; hiç şüphesiz mebusların da akliselimi vardır; âlelûmaum memleketin ahlâkî ve

siyasî hissiyatıyla taban tabana zıt tedbirlerin kabulü olacak işlerden değildir. Her mebus kendi seçim bölgesiyle temas halindedir ve mahallî parti teşkilâtı tarafından seçmenlerin efkâr ve hissiyatından etraflıca haberdar edilmektedir. Her partide menfaat bağları, an'anevî bir sadakat ve mazi vardır. Bundan başka, parti bağlarını aşan dinî, meslekî veya insaniyetçi temayüller de mevcuttur. Bu bağ ve temayüller, parlâmentonun, umumî efkârı rencide veya tahrik edecek herhangi bir tedbiri, akıldan dahi geçirmesini imkânsız kılar. Partiler de seçmenlere verdikleri taahhütler, sanayide veya sendikalardaki nüfuzlu zümrelere yaptıkları vâidlerle bağlıdırlar; ergeç tekrar genel seçimlerin gelip çatacağını asla unutamazlar. Bundan başka ehemmiyetli tedbirleri ittihaz etmeden önce, hükûmet de umumiyetle ve peşinen, bu tedbirlerin taallûk edeceği ilgililerle, ekseriya hususî surette, istişarede bulunur. Hükûmetin mühim bir hususta fedakârlıkta bulunmağa razı olamadığı hallerde, darbenin tesirini hafifletecek tertipler alınır. İlgili menfaat sahipleriyle aktedilen toplantılarda ekseriya bir mutavassıt hal çaresi bulunur. Hükûmetin, meslekî teşekküller, sendikalar, işveren birlikleri vs. gibi istişare yolları vardır. Basın, radyo, kulis faaliyeti, alâkalıların gönderdikleri heyetler, telgraflar ve seçim bölgelerinden gelen karar suretleri gibi her teşebbüs kendi ölçüsü içinde, mebusun, seçmen kitlesiyle istihfâmı tahdit eder. (23).

(II) HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ

The Rule of Law

Bütün hükûmet salâhiyetlerinin hukuka dayandığı kaidesi, anayasanın temelini teşkil eder. Bu kaideyi sarîh surette târif müşküldür ve mevzuatın hiç bir bölümünde de sarahaten tesbit edilmiş değildir. Hukukun üstünlüğü, Dicey'nin klâsik tedrisatında, 1) keyfî salâhiyetin yokluğu, 2) Memurların umumî mahkemelere ve umumî common law'a

(23) Parlâmentonun teşrif sahadaki salâhiyetine konulmuş mühim bir tahdit de, evvelâ iktidar hükûmetinin programına ithaf edilmek suretiyle genel seçimlerde umumî bir tasvibe mazhar olmadıkça, hiçbir mühim tedbir ittihazi cihetine gidilemeyeceği hakkındaki doktrindir. Bu "manda doktrini - The doctrine of the mandate hükûmetten ziyade muhalefetin ağızından işitilir. 1923 te Mr. Baldwin, seçimlerde seçmenlerin tasvibine sunulmamış bir mesele olan yeni gümrük tarifeleri çıkartmağa çalıştığı için istifa zorunda kalmıştı. Buna mukabil, genel seçimlerde umumî bir tasvibe arzedilmiş olduğu halde bazı hükûmetler tarafından mühim kararlar da alınmamış değildir. 1928 de kadınlara da rey hakkının tanınması ve 1936 dan itibaren başlayan silâhlanma buna misaldir.

tâbiliği, 3) anayasa hukuku, ferdî hakların kaynağını değil, bil'âkis neticesini teşkil etmek itibariyle millî hukukun bir bölümünden ibaret bulunduğuşuretinde, üç büyük başlık altında incelenmiştir.

Tatbikatta bu prensiplerin mânâsı, parlâmentonun, bakanlara ait salâhiyetlerin istimal tarzını, -bu salâhiyetler hukuken bakanın serbest takdir hakkına müteallik bulunsun veya bulunmasın- kontrol edebileceğini ve etmekte olduğunu ifade eder. İkinci bir mânâ, icraî veya kazaî salâhiyetlerin madun makamlara-terki (-delegation) halinde, bu suretle bahşedilen salâhiyetlerin hudutları sarahaten çizilmiş bulunmakla, salâhiyeti tecavüz hali bulunup bulunmadığını tesbitin mahkemelere ait olduğudur. Nihayet her vatandaşın, şahsî hürriyeti veya mülkiyeti mevzuubahis olduğuş takdirde, bütün vaktini mahkemede geçirmeğuş hakkı vardır.

O halde, hukukun üstünlüğünün ilk mümeyyiz vasfı, keyfî salâhiyetin yokluğuşdur. Bu, herşeyin, sıkı sıkıya bir hukukilik içinde cereyanı demek de değildir. İdarî faaliyetin her merhalesinde çok geniş takdir hakkına ihtiyaç vardır. Fakat bu gibi takdir hakları, muayyen bir kandanun veya common law'un bir kaidesinden doğmazlar. İcra uzvu da filen muhtaç bulunduğuş bütün sâlahiyetlere mâlik değildir. Hükûmetin ve belediyelerin seçmenlerine karşı siyasî bakımdan mes'ul olan müntehap uzuvlar tarafından idare edilmişindenberi, idare, artık bir mutlak hükûmdar değildir. Memur, muamelâtında hukukî şekilleri insiyakî olarak araştırmakta ve mesuliyet karşısında kaldığı zaman hukukun himayesine sığınmaktadır. Mahkemeler de, icra uzvuna karşı duyulan eski kıskançlığı tevarüs etmişlerdir. Eski Common law haklariyle çatıştığı takdirde, icraî salâhiyetleri iltizama taraftar değildirlen.

Saniyen, memurlar için hususî bir imtiyaz yoktur, denilir. Memur için de, vatandaş için de, cârî olan kaide, hukuk önünde müsavattır. Bu nokta hakkında Dicey'in görüşü epey tenkide uğramıştır; fakat hiç şüphesiz işin hakikati, anayasamızda, Fransada olduğuş gibi, şahsen memurlara veya âmme müesseselerine karşı acılan davalara bakmakla görevli hususî mahkemeler mevcut bulunmadığıdır. Dicey, bu noktaya lüzumundan fazla ehemmiyet vermiş ve hususî hakların müdafii olarak umumî mahkemelere lüzumundan fazla güvenmiş olabileceğuş gibi, "umumen cari hukuk" tâbirine pek dar bir mânâ atfetmiş bulunabilir. Aslında, muhtelif âmme müesseseleri ve teşekkülleri tarafından istifade olunan muhtelif muafiyet ve imtiyazlar mevcuttu ve el'ân da mevcuttur:

(1) Bu seneye gelinceye kadar, hukukî münazaalarda Tac tam bir muafiyetten istifade ediyor ve hiçbir mahkemede dava edilemiyordu. Özei

müsaade (petition of right) ile aleyhine açılmasına müsaade ettiği davalarda da haksız fiilden dolayı mahkûm edilemiyordu.

(2) Alelûmum hâkimler, sulh hâkimleri, polis ve icra memurları gibi bazı kazaî salâhiyeti haiz memurlar, görevleri sırasında vuku bulan fiillerinden dolayı geniş bir muafiyetten istifade etmektedirler.

(3) Bütün âmme müessese ve teşekkülleri ve memurları, umumiyetle 12 ay olarak tesbit edilmiş bulunan bir zamanasımından faydalanmaktadır. Halbuki fertler hakkında bu zamanasımı altı yıldır.

(4) Yabancı hükümdarlar ve diplomatik memurlar aleyhine, imtiyazlarını kullanmaktan sarfınazar etmedikleri takdirde, mahkemelerde dava açılmaz.

(5) Hakikat halde geniş, kudretli ve zengin teşekküllerden olmalarına rağmen, sendikalar hakkında da haksız fiilden dolayı dava açılmaz.

(6) Bu seneye gelinceye kadar Lordlar kamarası üyeleri de, bir cürümden dolayı, eğer parlâmento açıksa Lordlar kamarasında ve tâtilde ise Court of the High Steward (24) da muhakeme edilmek gibi hususî bir imtiyazdan istifade ediyorlardı. Bu imtiyaz, 1948 tarihli Ceza muhakemeleri usulü kanunu ile kaldırılmıştır. Şimdi onlar da herkes gibi umumî mahkemelerde muhakeme edilirler.

Kezalik, bilhassa ticarî veya iktisadî mahiyette bazı nizaları muhakeme etmek salâhiyetini haiz müteaddit âmme müesseseleri ve teşekkülleri de mevcuttur. Bunların, common law tekniğinden çok farklı bir tekniği haiz ve gerek yetişişleri, gerekse statüleri hakimlerimize nisbetle çok değişik bazı memurlar tarafından mürekkep hususî İdarî Mahkemeleri vardır. Bu mahkemeler, modern içtimaî ve iktisadî tekâmülün esaslı bir hususiyetini teşkil etmektedirler. Teşekkülleri, kaza hakları ve muameleleri tamamen kanunla tanzim edilmiştir. Fakat tatbik ettikleri hukuk, Dicey'nin anladığı mânâdaki umumî hukuk değildir.

Nihayet, "hukukun üstünlüğü" (-The Rule of Law) anayasanın vatanş hakları üzerine kurulduğunu ifade eder. Mahkemeler, tevkif, hapis, arama, müsadere ve hususî binalara girme mevzularında uzun bir kararlar serisini o şekilde tekâmül ettirmişlerdir ki, vatandaşın şahsî hürriyeti, mesken masuniyeti, sarîh bir nehiy bulunmayan hallerde is-

(24) Asıl adı: Court of the Lord High Steward. Lordlar kamarası üyelerini muhakeme etmek üzere teşkil edilmiş bir mahkemedir. Parlâmento açık olduğu zamanlarda da, Lordlar kamarasındaki muhakemeyi bu mahkeme başkanı olan lord, tanzim eder M. Ö.

tediğini söyleme ve yapma serbestliği, bu kararlardan istihraç olunabilir. Esas hakların mahiyeti, bu hak konularında verilmiş olan kararlarla tebeyün etmiştir. Böyle bir usûlün faydası, hürriyete vâki tecavüzlere karşı kazaî telâfileri kuvvetlendirmesindedir.

(III) CONVENTION'LAR

The Conventions

Dicey'in târifine göre convention'lar "Tac'a (veya tacın hizmetkârı olmak itibariyle nâzırlara) ait takdir haklarının ne şekilde kullanılmalrı icabettiğini gösteren kaideler" dir (25).

Bu târifle Dicey'nin kasdettiği, convention'ların, üzerinde zimnen uyushulmuş ve uzun bir tatbikata dayanan birer "teâmül" olduğudur. Sarıh bir kanun hükmünün bulunmadığı hallerde, Tacın, parlâmentonun ve kabinenin tutacağı yolları bu teâmüller belirtir. Meselâ, itimat reyi mevzuubahis olan bir meselede, icabettiği kadar rey alamayan bir hükûmetin istifa etmesi lâzımgeldiği hakkında bir kanun hükmü yoktur. Fakat bu lüzuma riayet edilmedikçe anayasanın işleyebilmesi imkânsızdır. Avam kamarasında ekseriyete sahip olmayan bir kabine karşısında, kamara istifa emri veremez; fakat talebedilen maddî yardımları durdurmak ve hükûmet tasarılarını reddetmek suretiyle, kabinenin faaliyetini akamete mahkûm ve binnetice dolayısıyla kabineyi istifaya mecbur eder. Bu durumu izale için, parlâmentoda mağlûp olan hükûmetin istifa etmesi icabedeceği kaidesi tebellür ve inkişaf etmiş ve müteaddit hükûmetler buna uymuşlardır. Bagehot (26), kanunen taca ait bulunan salâhiyetlerin bir listesini tanzim etmiş, bunların ne derece muazzam bir yekûna balığ olduğunu göstermiş ve çağdaşları, bu vaziyete hayret etmişlerdi. Filyatta Tac, bu salâhiyetlerini ancak muayyen bir nazırın istişare ve

(25) Görüldüğü veçhle convention'ların ana bahsi burasıdır. Yalnız biz, şimdiye kadarki kısımda geçen ve bu bahiste izah edileceği mânâda kullanılan convention tâbirini mukabilinde (teâmül) kelimesini kullandık. İngiliz anayasa hukukunun bir hususiyetini teşkil ettiği için, asıl bahsinde, olduğu şekilde aldığımız convention (-konvensun) tâbiri, uzun boylu izah edilmeden derhal türkçeye çevrilmek mecburiyeti karşısında, kanaatimizce, gene (teâmül) olarak çevrilebilir. Teâmül kelimesi, hukuk dilimizde örf ve âdet'i ifade etmesine rağmen, convention'ın tam karşılığı olan ahit veya mukavele gibi tâbirlerden ve daha ziyade devletler hukukuna hâs bir tâbir olan (amlaşma) dan çok daha sadakatle aynı mefhumu ifade edebilmektedir. M.Ö.

(26) Walter Bagehot (1826-77), 1867 de neşrettiği The English Constitution isimli eseriyile, İngiliz esasiyecilerinin babası ünvanını alan, meşhur bir hukukçu ve siyâsîdir. M.Ö.

tavsiyesi üzerine kullanır. Bu da, nâzıra, verdiği istişareden dolayı ev-veleminde kabine arkadaşlarına karşı ve daha yüksek derecede de parlâmento önünde, bir mesuliyet tahmil eder. Bu suretledir ki, siyasî ve hukukî hükümler arasındaki açık kapanmakta ve kâğıt üzerinde hukukî mutlakiyet ifade eden salâhiyetler, demokratik murakabeye tâbi tutulabilmektedir. Dicey, en belli başlı convention'ların tac ve parlâmento (ve bir mutavassıt olarak kabine) ile, parlâmentonun iki kamarası arasındaki münasebetlere dair olduklarına işaret etmiştir. Sonradan İmparatorluk münasebetlerinde de yeni yeni convention'lar teşekkül etmişler ve Birleşik Kırallık ile dominyonlar arasındaki münasebetleri tanzim eylemişlerdir. Mazideki mücadelelerden ekserisinin, tac-parlâmento ve avam-lordlar arasındaki münasebetlerde cereyan etmesi ve İmparatorluğun kısımları arasındaki münasebetlerde müşkülâta rastlanmamasının sebebi, aslında Birleşik Kırallığın iç meselelerinde doğan convention'ların, icabı hale göre yeni şekilleriyle bu sahaya daha sür'atle adapte edilmiş bulunmaları olduğu, nazardan kaçmaz.

Tac, parlâmento ve kabineyi ilgilendiren belli başlı convention'lar

(1) Parlâmento, hiç olmazsa, senede bir defa toplantıya çağırılmalıdır.

(2) Avam kamarasının itimadını kaybeden bir hükümet, bu durum üzerine kraldan parlâmentonun feshini talep etmiş ve bu talep kabul edilmiş olmadıkça, istifaya mecburdur.

(3) Hükümetin talebi üzerine Tac, normal olarak, fesih hakkını kullanmak mecburiyetindedir. Meğer ki daha kısa bir zaman önce yeni genel seçimler yapılmış bulunsun.

(4) Feshi müteakip yapılan seçimlerde hükümet partisi kazanamazsa, kabine derhal istifa etmek ve krala muhalafeti davet imkânını vermekle mükelleftir. Fakat hiç bir parti sarîh bir ekseriyet kazanmış değilse, bu takdirde hükümet, yerinde kalarak yeni Avam kamarası ile karşılaşabilir. Ne Liberaller, ne de İşçiler mutlak bir ekseriyet kazanamadıkları halde, kendi partisi ekseriyeti kaybettiği için Mr. Baldwin 1923 te istifa etmişti. Kendisinin bu hareketi tenkide uğradı, fakat Mr. Baldwin, aynı vaziyetin tahaddüsü üzerine 1929 tekrar istifa etti. Bu durum karşısında, "Seçmen kitleleri kimi istiyor, bilemem; fakat, herhalde beni istemiyor" dediği söylenir. Mr. Churchill 1943 te, genel seçimlerin ertesi günü ve henüz kat'i neticeler alınmadan istifa etmişti. Buna sebep perderpey gelen seçim neticelerinin, İşçi partisinin büyük bir ekseriyet kazanmakta olduğunu göstermesi olmuştur.

(5) Avam kamarasında ekseriyete sahip olan partinin, kendi liderinin başkanlığa getirilmesini istemek hakkıdır.

(6) Başbakanın, iş arkadaşlarını seçmeğe hakkı vardır; tac, bu tâyinleri kabul ile mükelleftir.

(7) İcra kuvvetinin hattı hareketinden dolayı kabine, parlâmentoya karşı müştereken mesuldür.

(8) Bir nâzır, diğer nâzır arkadaşlarıyla bir meselede ihtilâfa düşünce, ya noktai nazarından feragat veyahut da istifa etmek mecburiyetindedir.

(9) Memleketin dış politikasının, parlâmentonun arzularına uygun olarak tanzim ve idaresi şarttır. Dış politika güdümü, fiilen Hükümdarlık hukukuna müstenittir; fakat parlâmentonun müzaheret ve tasvibi olmaksızın bir muahede akti veya harp ilânı anayasa hukukuna aykırıdır.

(10) Başbakan tarafından, kendisinden resmen talep edildiği takdirde, kral, bakanlarının tavsiyesine uygun hareket etmek mecburiyetindedir; ve her iki kamara tarafından kabul edilmiş bulunan kanunları tasdikle mükelleftir.

Lordlar ve Avam kamaralarını ilgilendiren convention'lar

(1) Malî kanun tasarılarının müzakeresine Lordlar kamarasında başlanamaz ve Lordlar kamarası bu kanun tasarılarında tadilât yapamaz.

(2) Anlaşmazlık halinde, nihayet Lordlar kamarası, Avam kamarasının arzularına uymağa -bilhassa bu arzular genel seçimler neticesi millî bir tasviple desteklenmiş bulunuyorsa- mecburdur.

(3) Lordlar kamarasının hukukçu olmayan üyeleri (-lay peers) kamaranın kazaî faaliyetine iştirak edemezler.

(4) Her iki kamaranın da faaliyeti, parti whip'leri (27) arasındaki anlaşma ile tanzim olunur. Ekseriyetin teessüsüne müessir olacak her meselede hükümet, muhalefete sesini duyurmak imkânını vermekle mükelleftir.

Birleşik Krallıkla Dominyonlar arasındaki münasebetleri ilgilendiren convention'lar

Daha ilerde incelenecek olan bu teâmüller, Birleşik Krallıkla dominyonlar arasındaki rabitanın, Tac'a müştereken bağlılık rabitası ol-

(27) Whip, parlâmentodaki rey vermelerde parti mensuplarının eksiksiz bulunmalarını teminle mükellef parti idarecilerine verilen isimdir. Lûgat mânâsı "kamçı" demektir. M. Ö.

duğu ve Birleşik Kırallığın ne parlâmentosunun, ne de hükûmetinin dominyon işlerine müdahale edemeyeceği hususundaki zımnî anlaşmaya dayanmaktadırlar.

Convention'ların mahiyeti:

Bu convention'ların en mühimleri, Tac ile halk arasındaki uzun mücadeleyi halletmek gayesine hizmet etmektedirler. Bulunan hal çaresi de, Tac'a ait olan takdirî salâhiyetlerin, devlet içinde en ileri mevkiî işgal eden bir kudret olarak Avam kamarasının -binnetice seçmenlerin arzularına uygun surette kullanılması şeklinde tecelli etmiştir.

Seçmen kitlesinin haiz bulunduğu bu fevkalâde kudret, mahkemelerce de kabul ve teslim edilmiş değildir. Mahkemeler sadece parlâmentonun hâkimiyetini tanımaktadırlar. İctihatlara göre, seçmen kitlesi arzularının nazara alınabilmesi için, bu arzuların parlâmento kanalıyla ve mevzuat şeklinde izhar ve tesbit edilmiş olması lâzımdır. Bununla beraber seçmen kitlesinin iradesi, anayasamıza hâkim olan kudrettir. Herhangi bir fiil veya hareketin, hukukîliğinin değil, fakat anayasaya uygunluğunun yegâne vazih kıstası o fiil veya hareketin, seçmen kitlesinin verdiği hükme uygunluk derecesidir. Avam kamarasının itimadını haiz bir hükûmetin, kamara tarafından izhar olunan arzu hilâfına Tac tarafından iskatı misallerinde bunun çetin bir örneği görülür. 1783 te ve 1807 de 3. George, Avam kamarasının itimadını haiz olmasına rağmen hükûmeti iskat etmiş ve iki halde de seçmenler, Tac'ın tayin ettiği şahısları destekleyecek bir ekseriyeti seçmek suretiyle, kralın bu hareketlerini tasvip etmişlerdir. Buna mukabil 1843 te 4. üncü Will'am, Avam kamarasının arzusuna rağmen Peel'i hükûmet başına getirdi; fakat parlâmentonun feshini müteakip yapılan seçimlerin neticeleri, Tac'ın hareketinin milletçe tasvip edilmediğini gösterdi. 1931 de bir kolisyon kurmak üzere başbakanın kendi partisinden istifasının ve parlâmentonun feshi teklifinin kral tarafından tasvibinin anayasaya aykırı düştüğü hakkındaki iddialar, ancak seçmen kitlesince izhar olunan irade sayesinde cerhedilebilmişti. Seçmen kitlesinin en üstün kudret ve iktidara sahip bulunduğunu ifade için, "yegâne hukukî hükümrân parlâmento ise, seçmen kitlesi de yegâne siyasî hükümrândır" denilmiştir.

Convention'ların, bu şekilde hareket etmek lüzumunu hisseden kimselerce icra edilmiş fiiller olduğunu söyliyerek, bunları "umumî tatbikat" tan tefrike çalışmak zahmete değer mi? İnsanların hangi saikler altında hareket ettiklerini tesbit pek ender mümkün olabilir. Hatta bizzat insan-

lar, hareketlerindeki hakikî sâikleri bilir veya vâzih bir surette izah edebilirler mi? Kezalik, muayyen bir fiilin zaman zaman vukuu hâdisesi de, taklit hakkındaki psikoloji kanuna göre, idrâk edilebilen bir sâik bulunmaksızın da aynı fiilin ikana sevkedebilir.

Convention'lar, mahiyetleri icabı, bilhassa akıcıdırlar. Meselâ Lordlar kamarası üyesinin başbakan olamayacağı kaidesi, nihayet 1923 te, Mr. Baldwin lehine Lord Curzon'un feda edilmişindenberi mevcuttur. Lordlar kamarasının malî kanunlar sahasındaki salâhiyetlerine dair olan eski convention'lar, 1909 danberi ihlâl edilmemiş ve nihayet kanun halinde tarsin olunmuştur. Tac'ın hükûmeti iskat salâhiyeti veya Parliament Act (-Parlâmento kanunu) hükümleri dairesinde pek az bir ekseriyetle kabul edilmiş ihtilâlcî bir tedbiri ret salâhiyeti, icabettiği takdirde, tekrar eski kuvvetleriyle ortaya çıkabilir. Bir convention nihai surette tekarrür etti diye, vaziyeti de aynı istikrara kavuşmuş telâkki etmekte fayda yoktur. Meselâ kabine tesanüdü hakkındaki convention, 1931 de "ihtilâf anlaşması" (-The agreement to differ) ile ihlâl edilmiş, fakat 1932-33 yıllarındaki bu tecrübenin muvaffakiyetsizliğiyle, mevcut convention daha ziyade kuvvet kazanmıştır.

Convention'ların müeyyideleri:

O halde, hayatî ehemmiyetteki convention'lara, bu arada bilhassa mes'ûl bir hükûmetin varlığını temin edenlere riayeti mecburî kılan kuvvet nedir? Bidayette bir hakikat olan impeachment (28) şimdi ortadan kalkmış sayılabilir. Bu riayet mecburiyetine başka sebepler gösterilmedir; Buna mühim bir sebep, politikacıların an'anevî bir düşünce tarzı içinde yetişmeleridir, politikacılar, zımnem riayet edilen kaidelere uygun bir oyunu oynamaktadırlar. Fakat demokrasinin ilerlemesiyle, dominyon tecrübesinde convention'lara riayet keyfiyeti yeni bir istinat zeminini zaruri kılmakta, âdetler değişmektedir. Dominyonlar bahsinde bu riayet mükellefiyeti şu vakıada tezahür etmektedir: Avam Kamarasını istihfaf eden bir hükûmet, kendini, devlet varidatını sarf hususundaki hukukî otoriteden mahrum bırakılmış görür ve senelik Ordu ve hava kuvvetleri kanununun hitamında, bu kuvvetlerin idamesi gayri kanunî bir vaziyet arzeder. Mahkemeler badema Tac'ın hâdimi olmak vaziyetinden çıkarlar. Çünkü her ne kadar Tac tarafından tâyin edilmekte iseler de, hâkimler, Act of Settlement hükümleri gereğince ancak parlâmentonun her iki kamarasının da müşterek talepleri üzerine azledilebilirler. Binaenaleyh gayri kanu-

(28) 16 numaralı dip notuna bakınız.

nî karar ve tasarruflarında, hükûmetin mahkemelerden muzaharet göremiyeceği aşikârdır. Bu durumlar karşısında hükûmet istifaya mecbur olacak, yahut da memleketin idaresi tamamen duracaktır. Nihâî çare olarak kralın, istifa etmemekte ayak direyen bir hükûmeti iskat edebilmesi mümkündür.

Müeyyidelerin filen harekete geçtiği vaziyetlerin ender olduğu doğrudur. Fakat devlet masraflarının kanuniliği meselesi de, kralın Lordlar kamarasına yeni üyeler tâyinini reddi üzerine Mr. Balfour'un başbakanlığı deruhte etmesi ihtimalinin düşünülmesinde hayatî bir ehemmiyet arz etmiştir. Düşündükleri şeydu: Sayıştay gayri kanunî hareketten kaçınacak ve İngiltere bankası da tam bir hukukî teminat olmaksızın ikrazda bulunmayacaktı. Bir hükûmet, bütçe kanunu ile kendisine verilen tahsisatı aştığı takdirde, şüphesiz daha bir müddet sarfiyata devam edebilir; fakat şurası pek muhtemeldir ki, vaziyet gittikçe içinden çıkılmaz bir hal alır. Dominyonların durumunda, sadece malî müeyyide müessirdir, fakat umumiyetle bu kadarına gidilmez. Yalnız şunu da hatırlamalıdır: 1937 de federal salâhiyetlerin tevsi için yapılacak olan anayasa referandumu ile birlikte parlâmentonun da feshi hakkındaki isabetsiz kararından kendisini vazgeçirebilmek için, Memleket Partisi, Avusturalya dominyonu başbakanını bütçeyi reddetmekle tehdit etmiştir. Avusturalya federal dominyonuna dahil Alberta devleti başbakanı da, içtimaî kredi mevzuunda bir projenin hazırlanması için kendi taraftarlarından en ileri gelenlerinin taleplerini, 1937 Nisanında bütçe üzerinde koparılan bir fırtına karşısında kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.

O halde hukukî kuvvet, convention'a riayet keyfiyetinin nihâî olarak müstenit bulunduğu müeyyidedir. Convention'lar millî hukuka dayanır sözünden kastedilen mânâ da budur.

Bu görüşe hükûmete karşı hukukî müeyyideler tatbik edilemez denilmek suretiyle itiraz olunmuştur. Fakat bakanların ve âmme memurlarının gayri kanunî tasarruflarını mahkemeler rüyete ve bunların gayri kanunî mahiyetlerine hükme yetkilidirler. Eğer icra kuvveti, mahkeme kararlarını infaz etmezse, bu, ihtilâlcî bir hareket teşkil eyler ki, münakaşası mevzuumuzun dışında kalmaktadır.

(IV) NETİCELER

Teşriî ve malî hâkimiyeti parlamentoya vererek icra kuvvetinin heyeti mecmuasını Tacın tahdit ve takyit edilmemiş taktir hakkına hukuken ter-

keden bir sistem, ancak bir modus vivendi (29) tesis edilmişse işleyebilir. 18 inci asırda kabine sisteminin inkişafı, icra organının salâhiyetlerini kullanan bakanların parlâmentoya karşı mesuliyetlerini tesis etmekle, aradaki esaslı rabitanın meydana gelmesini mümkün kılmıştır. Bir defa bakanın mesuliyeti tanındıktan sonra kabinenin bir bütün olarak müsterek mesuliyetine kolayca adım atmak kalıyordu. 1832 den sonra bakanların mesuliyeti münakaşa mevzuu olmamış, bunun ardından derhal müsterek mesuliyet mefhumu gelmiştir. Bunun ilk misallerinden biri, katolik emansipasyonu hakkında fikirlerini almak üzere kralın münferit bakanları kabulüne karşı, Lord Liverpool'un 1825 te yaptığı itirazdır. Parti sisteminin inkişafı, bu meselenin halline çok yardım etmiştir. Liberaller ve Muhafazakârlar arasında 18 inci asırdaki ayrılık o kadar sert ve kesin değildi; fakat seçmen kitlesi genişledikten ve partiler gerek merkezî, gerekse mahallî bakımlardan teşkilâtlandıktan sonra, kabine de bir partinin ileri gelenlerinden kurulmağa başlandı. Parti ve liderleri, memlekette ve kabinede bir tek ses halinde konuşmağa başladılar. Daha 1835 te Reform Birliği, merkez teşkilâtını kurdu ve 1841 de Sir Robert Peel, kendini gösteren taraflarının bulunduğu seçim bölgelerinde seçmen kaydını temin için merkezde bir büro vücade getirdi. 1867 de Muhafazakârlar ve 1877 de Liberaller, her seçim bölgesinde bugün gördüğümüz şekilde mahallî klüplere dayanan modern millî birliklerini kurdular. 1900 de İşçi Temsil Komitesi, sosyalistleri ve sendikaları teşkilâtlandırmağa girişti ve 1918 de şimdiki İşçi partisi kuruldu. Parti, kabine için temel dayanaktır; ona ekseriyeti sağlar, onu memlekette müdafaa eder ve efkârı umumiye ile temas halinde tutar. Kabinenin de partiye bu bağlılığı ve dayanması sayesinde, parlâmento, hükümdarlık hukukunun icra uzvu elindeki her kullanılışında halk iradesinin mevcudiyetini temin etmektedir.

(29) Buradaki mânâsı "Hayat tarzı" demektir. M. Ö.